

О. О. Лаврут

«ОДЕССКИЙ СТУДЕНТ В ЦИФРАХ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОБУТУ СТУДЕНТСТВА УСРР ПЕРІОДУ 1920-х рр.

Вивчення джерельної бази проблеми є запорукою критичного і всебічного її висвітлення й осмислення. Цікавими і багатоманітними є матеріали, присвячені характеристиці життя молоді вищих навчальних закладів (далі – в.н.з.) Української СРР 20-х рр. ХХ ст. Це був час зміни влади, суспільства, поглядів, світогляду. Студентство стало яскравим доказом цих процесів. Зокрема, важливим джерелом до вивчення його становища на зазначеному етапі є збірник «Одесский студент в цифрах» [1].

Дослідники вже зверталися до цієї проблеми. Так, І. Прилуцький досліджував питання побуту студентів: матеріальні, житлові [2, 23 – 26], В. Липинський – напрями діяльності студентських організацій [3]. О. Рябченко вивчила питання трансформації соціального портрету молоді в.н.з., їх поведінку, взаємовідносини [4, 268 – 269]. О. Комарницький [5], О. Завальнюк [6] зупинились на характеристиці життя студентів Кам'янець-Подільського університету. Нами раніше з'ясовано стан здоров'я молоді в.н.з., проблеми житлового, майнового забезпечення юнаків і дівчат зазначеного періоду [7, 68 – 76]. Частково тематика відображена у працях з історії в.н.з. м. Одеси [8]. Проте, комплексного дослідження, присвяченого вивченню саме «Одесского студента в цифрах» як джерела до побуту студентства УСРР дотепер не було. Це і визначило мету цієї статті.

Цього можна досягти шляхом виділення раніше невідомих фактів, вивчення умов створення документу, техніки проведення анкетування, з'ясування різних побутових аспектів і причин їх виникнення, ставлення молоді до анкети, характеристики інформаційного потенціалу документу. Теоретичне використання нашого матеріалу можливе в курсах вітчизняної історії, соціології молоді, практичне – в процесі вирішення актуальних проблем сучасної молоді.

Протягом 1920-х рр. проводились дослідження, які стосувалися різних аспектів життя молоді. Актуальним було питання побутового забезпечення студентів. Майже у кожному місті, де функціонували в.н.з., проходили обстеження життя молоді. Одеса – значний культурно-освітній центр, у якому теж пройшло таке опитування. Одним із них є «Одесский студент в цифрах». Мета обстеження полягала у вивченні економічного побуту одеського студентства шляхом анонімного анкетування. Технічними питаннями займалась спеціально створена комісія з обстеження побуту (КОП), куди ввійшли представники бюро комітету з поліпшення побуту студентства (копопуч) (2 особи), студенти (із політехнічного інституту, робітничого факультету – робітфака), 2 представники від губернського відділу статистичного бюро, головою став завідувачий статистичною частиною (відділу) копопучу – Л. Шмульян. Фінансове забезпечення здійснював Одеський губвиконком, який виділив 200 товарних крб. Кошти були витрачені на друківані матеріали, технічну, організаційну роботу, канцелярію, платню за роботу [1, 12].

Комісія почала працювати 4 березня 1923 р. із засідання, на якому обговорювались питання обстеження, розроблявся план його проведення. Вона вирішила з'ясувати виключно питання економічного побуту, оскільки анкета була б перевантаженою і громіздкою. Питання суспільного, культурного життя залишилися осторонь, що пояснювалось відсутністю довіри з боку студентів щодо цього і відповідно – зниженням намівець результативності. Комісія зупинилась на використанні анонімної

анкети, оскільки у цей період відбувались «чистки», «академічні перевірки» студентів, контроль їхньої діяльності, пересуди товаришів. Анкета не вимагала вказувати заклад освіти, факультету, курсу, адреси проживання тощо.

Проте, молодь, намагаючись вести в оману комісію, писала друкованими буквами, змінювала почерк, чим засвідчила недовіру до анкетування. Вони писали: «Не чекайте правди!», «Не вірю в анонімність». Щоб завітрити студентів у щирості копопучу, їм повідомили про обробку результатів анкетування у них, оскільки матеріали не надходили до управлінь та адміністрацій в.н.з. Самі організації акцентували увагу на з'ясуванні і вирішенні проблем всього студентства, а не окремих осіб, до чого прагнула адміністрація. Молодь певного в.н.з. не була закріплена за якимсь ящиком, а мала змогу вкинути свою анкету у будь-який інший. Заповнену анкету кидали в закритий ящик (урну), який був наглухо забитий, обв'язаний шпагатом із поставленою печаткою. Ящики були розставлені у найбільших місцях скупчення студентів: їдальнях, бібліотеках.

Після закінчення терміну опитування комісія відкрила ящики і здійснювала підрахунки, на основі яких дійшла до певних висновків. Згідно з офіційними даними, в Одесі на березень 1923 р. навчалися 7673 студента, але не всі вони взяли участь в опитуванні, лише близько половини – 3682 особи. 3605 карток були дійсними. Якщо в одному в.н.з. нараховувалось 200 анкет, вони оброблялись окремо, інші – об'єднувались в групи, згідно виробничого принципу. Таким чином, вийшло 10 груп, над якими в подальшому працювала комісія. Перші 4 групи стосувалися старих в.н.з., які виникли ще до 1917 р. (дореволюційні): Одеський медичний інститут (ОМІ), політехнічний (ОПІ), інститут народної освіти (ІНО), народного господарства (ІНГ), далі – робітфак, вищі школи мистецтва (мистецький, музичний інститути, театральний технікум), хімічні заклади (хімічно-фармацевтичний і хімічний інститути, фармацевтичний технікум), індустріально-технічні (будівельний, вечірній робітфак тощо), транспортні (залізничний технікум, водного та залізничного транспорту), сільськогосподарські (сільськогосподарський інститут – СГІ, земельний гідротехнікум) [1, 10].

Аналіз отриманих даних почався з кінця травня і продовжувався протягом місяця (до 20 червня 1923 р.). Опитування в Одесі включало такі розділи: «Загальні відомості», «Харчування», «Житлові умови», «Одяг, взуття, близзна», «Стан здоров'я», «Гігієна», «Бюджет».

Перший – презентував статевий, віковий, територіальний, професійний, соціальний, національний склад студентів в.н.з. м. Одеси в 1923 р. Так, близько 70 % їх становили чоловіки (переважно у залізнично-дорожньому, водному, ОПІ, індустріальних закладах); 32 % – жінки (в хімічних, медичних, педагогічних закладах). Середній вік молоді – 23 роки, проте студентки – молодші за студентів на 2 – 3 роки. Більш зрілі навчались у в.н.з., які були засновані до 1917 р. Вік 2/3 всіх студентів складав 19 – 26 років. Одеситами або осілими в місті вважали себе близько 70 % (причому більшість – молодь із в.н.з. після-революційного типу), інші – приїжджі. За професією батьків – 38 % були службовцями, по 20 % – робітниками і селянами, 16 % – торговцями, ремісниками, промисловцями і близько 7 % – вільних професій. За етнічним походженням переважали євреї, за ними слідували українці, росіяни, інші представники. Тобто, з одного боку, склад був досить колоритним, з іншого – відображав специфіку розвитку міста і регіону. До того ж, стає помітним зміна або намагання змінити соціальне обличчя молоді. Так, у в.н.з. дореволюційного типу переважали службовці, торговці, ремісники і представники робітничо-селянського походження, що цілком відповідало встановленому класовому підходу щодо контингенту суспільства.

«Одеський студент» презентував і дані Харківської анонімної анкети 1909 р. Комісія з обстеження побуту звертала увагу на зростання кількості студентів селянського, пролетарського, службового походження, порівняно з 1909 р., що було цілком зрозумілим. За сімейним статусом більше 83 % склали «холості і дівчиці», сімейні – 15 %; крім них, були вдови і розлучені. Інститут народного господарства й медичний займали провідні позиції щодо першого показника.

Другий розділ обстеження був присвячений проблемам харчування. На запитання: «Скільки разів студент харчується в день?», близько 50 % відповіли про триразове харчування, 40 % – дворазове, 10 % – одноразове. Причому чоловіки харчувались частіше за жінок. Одинока молодь дотримувалась режиму не так чітко, ніж та, котра мала власну сім'ю або жила з рідними. Особи, які харчувались один раз на день, здійснювали це в студентських їдальнях, що були їх єдиним джерелом. Близько 60 % молоді приймали їжу саме там: в трьох їдальнях Американської секції європейської студентської допомоги і одній – копопуча. У них харчувалась більшість однаків – 80 %, сімейних – 50 %. Робітфаківці частіше користувались послугами закладів, що пояснювались їх відірваністю від домівки, студенти дореволюційних в.н.з. – рідше, що обумовлювалось їх територіальним походженням, стабільнішим матеріальним становищем. Молодь індустріальних і транспортних в.н.з. була територіально ближчою до родичів, тому в їдальнях її бачили не так часто, і зв'язок 19–21-річні студенти із сім'ями не порвали. Молодь технікумів користувалась послугами їдалень найбільше [1, 15].

Калорійність обідів коливалась в межах 1,5 тис. ккал. Щодо інших разів харчування, то це чай (6%) або чай з хлібом (близько 70 %), із закускою (30 %). Дещо ліпше становище було у студентів ОПП і інгоспу. Якщо порівнювати харчування студентів перепису 1909 р. і 1923 р., то перші віддавали перевагу домашньому, а не громадському харчуванню, що було пов'язано з місцем проживання, забезпеченням [1, 16].

Щодо житлового питання, то близько 64 % проживали в центрі Одеси, інші – у приміській території. Серед перших переважали робітфаківці, оскільки тут зосереджувався їх гуртожиток, потім – молодь інститутів народного господарства, медичного, хімічних закладів. Найдалі проживали майбутні залізничники – на околицях близьких до станцій. Житлові умови не задовольняли більше 80 % студентів, серед них переважали дівчата, що пояснювалось їх вибагливістю і господарністю, більшою охайністю до цього, ніж хлопців. Студентів найбільше не задовольняла сирість, на яку скаржилось 50 %, неосвітлені кімнати – 25 %, холод, шум, незручність, відсутність належних меблів – 60 %. Більше 80 % молоді страждали від низької температури. Виходячи із цього, 60 % молоді опалювали приміщення переносними залізними печами («румунками») [1, 17].

У ліпшому становищі перебували майбутні транспортники, техніки, господарники, митці, що пояснювалось кращою забезпеченістю їх та родичів власним опаленням. Недивно, що сирість і хвороби були постійними супутниками молоді. Студенти страждали і через незадовільне освітлення: 54 % користувались електрикою, 24 % – керосиновими лампами, лампадками або «кіптявками». Тому не дивно, що освітлення було незначним, часто нагадувало слабе мерехтіння. Найбільше у цьому відношенні, як не дивно, страждали студенти, котрі навчались у медичному, сільськогосподарському, педагогічному, транспортних, індустріальних закладах. Серед робітфаківців переважало електроосвітлення. У таких кімнатах жило 82 %, у іншій частині студентів цей показник склав близько 54 %.

Житлові умови однаків були гіршими, ніж одружених чи заміжніх, і тих, хто проживав з рідними. Найбільше

страждали приїжджі. Серед умов, що їх не задовольняли були такі: невлаштованість кімнат, сирість, віддаленість місця навчання, проживання в підвальних та напівпідвальних помешканнях, темне приміщення, відсутність опалення. Щодо інтер'єру, то він був небагатим та одноманітним. На одного студента доводилось 1 ліжка, 1 стіл, 2 стільця, етажерка, шафа, софа, дзеркало, вмивальний стіл. Так мало бути, але частіше в кімнаті, окрім ліжка, столу, кошику, який одночасно був і стільцем, і книжковою шафою, і скринькою для одягу, нічого не було [1, 18].

Забезпеченість одягом і зовнішній вигляд студентів були різними. У ліпшому становищі перебувала молодь політехнічного інституту й інституту народного господарства, в гіршому – індустріально-технічних, транспортних закладів. Близько половини студентів мали 1–2 пари білизни. Краще забезпеченою була молодь закладів післяреволюційного типу. Щодо жінок і чоловіків, то перші були не у такому скрутному становищі, по-перше; по-друге, навіть, якщо у деяких в.н.з. їх забезпеченість була гіршою, вони частіше її прали, були охайнішими. Все ж більше 1/3 студентства зазначили про існування 1 пари білизни, яку й носили на собі. 2/3 – мали 1 пару взуття, яка перебувала в аварійному стані, інші – дві: черевики, туфлі, калоші тощо [1, 20].

Під час анкетування з'ясувалось, що 40 % студентів мали 1 костюм. Костюмом у чоловіків вважались піджак або френч, або тужурка зі штанами, у жінок – костюм, плаття або блузка (кофта) зі спідницею. Жінки були більш вибагливі до білизни, одягу, взуття, ніж чоловіки. У гіршому становищі перебувала молодь індустріально-технічних закладів, проте вона була менш вибагливою, ніж молодь дореволюційних закладів, що пояснювалось їх соціальним корінням і матеріальними факторами. Із одягу деяка частина зовсім не мала ніякого пальто: ні зимового, ні демісезонного. Такі студенти бігли на лекції зігнувшись, накинувши «ветхий френч или старую тужурку». Ті, котрі вважали, що мали пальто, були схожі на «ветхие остатки, напоминавшие бывшие шинели». Тобто, більше половини студентів носили на собі все, що мали. Потребу в білизні мали 70 %, у взутті – 60 %, одязі – 50 % молоді. Невирішеність житлового і матеріального питань зумовлювали санітарно-гігієнічні проблеми. Студенти міняли білизну 1 раз на 10 днів, жінки – частіше чоловіків. Теж саме стосувалось купання. Чоловіки частіше за жінок передягались не миючись [1, 20].

Це, а також суспільні трансформації, перенесені роки війн, голоду позначились на стані здоров'я молоді. Населення Одеської губернії перенесло епідемії висипного, брюшного тифів, холери, дизинтерії. Студенти протягом останніх років перенесли щонайменше 1–3 інфекційні захворювання. Більше страждали чоловіки, що зумовлювалось їх участю у військових діях, мобільністю і відповідно більшою кількістю контактів, спілкування, через які відбувалось їх зараження. Найбільше страждали на різновиди тифу. На 100 студентів доводилось 84 хвороби. В цілому 54 % молоді скаржились на стан власного здоров'я. Найбільший відсоток незадоволених навчались у дореволюційних в.н.з. (від 50 до 65 %). Це пояснювалось їх своєрідним захистом перед радянською владою, з одного боку, з іншого – віковим складом. Хвороби, котрі найбільше впливали на самопочуття студентів, були пов'язані із недостатнім харчуванням і зумовлювали виснаження організму. Більше страждали жінки, оскільки були емоційнішими за чоловіків, можливо частіше перебували у стресовому стані, що впливало на розвиток хвороб кишково-шлункового тракту. У в.н.з. ці показники були такими: на зазначені хвороби більше страждали студенти ІНО, майбутні хіміки, робітфаківці, медики, сільськогосподарники, транспортники; на хвороби внутрішніх органів – молодь ІНГ, мистецьких, сільськогосподарських закладів, ОПП; на сухоти –

студенти ОМІ, ІНГ, мистецьких закладів, робітфаку, на венеричні – ІНГ, закладів транспорту, індустрії. На хвороби серця, нирок, нервової системи скаржились близько третини хворих, 13% – на сухоти, інші – на виявлені венеричні хвороби [1, 24].

Найбільш «популярними» хворобами були цинга, виснаження, гонорея, сифіліс. Студенти не звертали увагу на своєчасне проведення профілактичних заходів і звертались за допомогою до фахівців у крайніх випадках, а лікування отримували менше 10% тих, хто цього дійсно потребував. Причинами цього були відсутність коштів і часу. Такі фізичні і соціальні потрясіння впливали на психічний стан студентів і тривалість життя. Якщо в середньому вважати смертність від епідемій минулого 8%, то при 60% тих, хто переніс різні епідемії і тих, хто вижив після них – не менше 5% студентів загинуло, що на 7,5 тис. молоді Одеси складало 350 осіб. Сюди відносились і жертви періоду 1917 – 1923 рр. У мирні роки відсоток смертності осіб віком 21 – 26 років складав 0,1% на рік. Рівень смертності студентів від епідемій за цей період зріс щонайменше в 10 разів. Про причини смертності в роки війни і голодомору анкета даних не містила. Комісія, котра обробляла матеріали, біла на сполох, справедливо акцентуючи увагу на тяжкому становищі молоді, закликаючи місцеві і державні органи на допомогу [1, 25].

Комісія зауважила, що питання бюджету не були типічними і обумовлювала це: а) регламентацією бюджету сім'ї і власне студента, б) квітневими і травневими святами, в) відсутністю відомостей про деякі дані, оскільки на поставлені питання молодь не дала відповіді, г) стипендіальною, матеріальною допомогою, на які розраховували студенти, д) платнею за право навчання, що складала певну частину бюджету [1, 12].

Тобто, побутові умови студентів різних в.н.з. можна виокремити в три групи. До першої групи відносились молодь ІНГ, ОП, мистецьких закладів; до другої – медичного, ІНО, хімічних; до третьої – робітфаки, вищі школи транспорту (технікуми: залізничний, залізничного транспорту, водного транспорту) і сільського господарства (СГП, земельного гідротехнікуму) [1, 26].

Як відносився копопуч до власної діяльності? Він порівнював дані студентських переписів ще 1907 та 1909 рр., у яких взяли участь близько 40 і 46% студентів відповідно. У 1923 р. ці показники склали близько 52 – 53%. Проте, студенти в.н.з. по-різному взяли участь у ньому. Ці показники коливались від 22 до 85%, що комісія пов'язувала із типами в.н.з. Вона акцентувала на соціальному складі молоді: у технікумах був більший відсоток пролетаризації, в інститутах – відносини «між різними групами були весьма обострены». Причинами також були: незацікавленість в окремих в.н.з. студентських комітетів у цій діяльності (наприклад в ОП і СГП); незацікавленість студентських організацій, які відносились до обстеження як ще до одного завдання, яке треба було виконати, завантаженістю компаній: антирелігійних (в переддень Великодня), коли частина студентів не з'являлась у в.н.з., інша – роз'їхалась по домівках; заходів щодо студентських податків, організованих копопучем, що вороже сприйняли студенти, власне анкетування, яке молодь сприйняла негативно. Час, обраний для обстеження, можливо, теж дався взнаки:

доречніше було б провести його у листопаді – грудні, коли кипіло академічне життя і побачити реальні житлові умови, організацію допомоги з боку різних, різних організацій, харчування, дотримання санітарно-гігієнічних норм тощо. Копопуч не отримав належної підтримки з боку фахівців, господарських органів. Він провів обстеження і обробку результатів фактично власними силами. Протягом опитування і обробки матеріалу були різні робочі моменти, деякі прогалини, проте їх учасники отримали досвід роботи і передали його своїм наступникам [1, 11].

У своєрідній післямові автори відзначили певну динаміку поліпшення справ, пов'язану з допомогою студентських, державних організацій, відбудовою господарства республіки, наслідком чого стало поліпшення житлових умов у гуртожитках, відкриття будинку відпочинку і поліклініки. Господарські органи збільшили кількість стипендій. Певний внесок здійснило місцеве відділення Американської секції європейської студентської допомоги. У додатках висвітлені статистичні дані обстеження, які дозволяють наблизити читача до реального стану речей через демонстраційний матеріал: таблиці, діаграми.

Проте, у «Одеському студенті» не знайшли відображення деякі питання анкети, а саме: «Чи є ви годувальником сім'ї?», «Скільки карбованців для вас коштує харчування на місяць?», «Скільки хліба і якого ви з'їдаєте щодня?», «Якими нежилими приміщеннями в квартирі ви користуєтесь?», «Статура тіла», «Переривала собі штучно вагітність. Кількість разів, причини» (для жінок), «Скільки разів на місяць буваєте у перукарні?». Розробники анкети просили студентів також внести можливі пропозиції, ознайомити їх із фактами власного щоденного життя. В цілому матеріал не був аналітичним, що дозволило дослідникам у майбутньому здійснити власні розвідки і висновки з цього.

Отже, студентське обстеження в Одесі 1923 р. є одним із колоритних джерел до вивчення історії молоді в.н.з. загалом і побуту зокрема. Врахування досвіду минулого сприятиме вирішенню багатьох питань сучасної молоді. На майбутнє варто вивчити інші джерела до історії побуту студентства УСРР періоду 1920-х рр.

1. *Одеський студент в цифрах (Сборник)*. – Одесса, 1923.
2. Прилуцький В. *Побут студентів в УСРР в 1920-х рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. – К, 2006. – Вип. 15.
3. Липинський В.В. *Кто защитит студента? Студенческие организации Украины: история и современность*. – Донецк, 1991.
4. Рябенко О.Л. *Очерки из жизни украинского студенчества (1920-е годы) // Эпоха. Культура. Люди (история повседневности и культурная история Германии и Советского Союза. 1920 – 1950-е годы)*. – Х., 2002.
5. Комарницький О.Б. *Матеріальне становище студентів Кам'янець-Подільського інституту народної освіти*. – Кам'янець-Подільський, 2008.
6. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. *Хведорів (Федоров) Михайло Михайлович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти*. – Кам'янець-Подільський, 2008.
7. Лаврут О.О. *Організація харчування студентів УСРР у 20-ті роки ХХ ст. // Гілея*. – 2010. – Вип. 32.
8. *Історія Одеського університету (1865 – 2000) / Гол. ред. В.А. Сминтина*. – Одеса, 2000.

